

125 ýyl bäri ýerine ýetirilmeyän ýer yranma maglumatnamasy

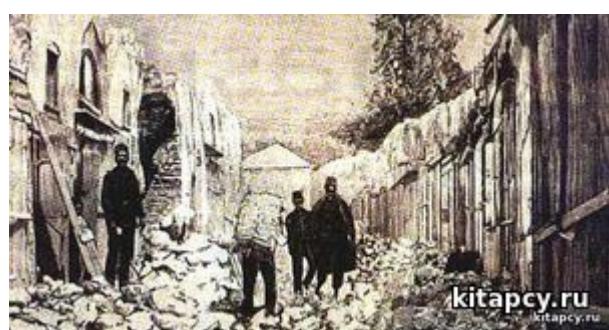
Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

125 ýyl bäri ýerine ýetirilmeyän ýer yranma maglumatnamasy

TEGELEK 125 ÝYL BÄRI ÝERINE ÝETIRILMEÝÄN ÝER YRANMA

MAGLUMATNAMASY

Mundan tegelek 125 ýyl öñ – 1894-nji ýylyň 10-njy iýulynda Stambuly sarsgyna salan tebigy betbagtlyk bosaga gelip diräpdi. Sultan Abdylhamydyňam zordan özünü daşaryk atan ýer yranmasynda näme bolup geçen bolsa, şu günü gürüm şol problemalar bilen gidişyäs.

Guşlaryň hümerlenişip birden uçmagy, ketekdäki öý guşlarynyň tebil tapmagy, käbir haýwanlaryň eýläk-beýläk gaçyp başlamagy ünsi çekenem bolsa, biraz wagtdan hemmeleri gulgula saljak ýer yranmasynyň boljagynyny hiç kim bilenokdy. Sarsgyn özi bilen bile uly güwwüldini-de alyp geldi. Adamlar gorkudan ýaňa sagsola gaçýan wagty birnäçe sekundyň dowamynda sarsgyn kimdir biri pyçak bilen kesen ýaly şarpa kesildi. Halaýyk näme bolandygyny aňlamaga çalyşan wagty gaýtadan ýer titremähe başlady. Bu gezekki has güýçli bolup, 10 sekunda çenli dowam etdi. Az salymdan ýene bir gezek ýer titräp, bu gezekde Stambul kenarlarynda suwlar 50 metre çenli çekiliп, göz açyp-ýumasy salymda gaýtadan kenara gelip uruldy! Biraz çisirip aýdýanam bolsalar, käbir çeşmeler 20 metre ýeten tolkunlaryň bolandygyny aýdýarlar. Iň ynandyrysyy bolsa çaklamalara görä ýer yranmasy ýarym metrden üç metre çenli beýiklikdäki tolkunlara sebäp bolupdy.

Nijeme ýyllap «Beýik Zelzele» diýip ýatanyljak bu ýer yranmasy şol döwürde stambullylaryň başdan geçirilen iň uly heläkcılığıdı.

Stambulda azyndan 474 adam öldi, 480-den gowragy ýaralandı. Çeşmelere görä ýkyylan jaylaryň sany 1000-den geçýärdi, 300-e golaý edara-kärhana weýran bolupdy! Weýran bolan binalaryň sanynyň bolsa 10 müñden geçendigi çaklanylýar.

Ýer yranmasy Adapazarynda-da 60 adamyň ölmegine, 600 öýüň ýykylmagyna getiripdi.

• **ABDYLHAMYT II-niň ÝER YRANMASYNA GARŞY ÖÑÜNI ALYS ÇÄRESI: TÄRETLİ GEZIŇ, NAMAZ OKAŇ!**

Mundan tegelek 125 ýyl öñ, 1894-nji ýylyň 10-njy iýulynda takmynan sagat 12 tòwerekleri Stambuly we onuň tòwereklerini sarsgyna salan tebigy betbagtçylyk bosaga gelip diräpdi.

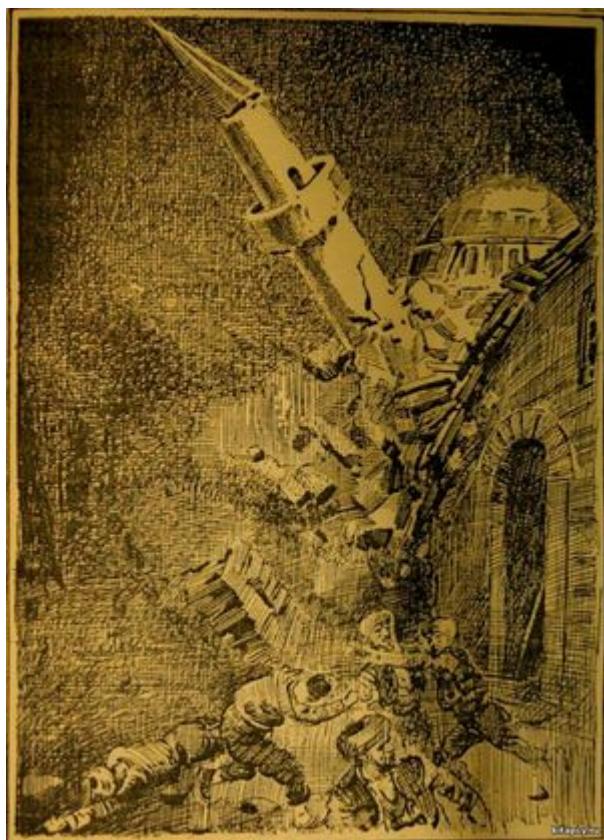
Ýer yranmasy şeýle bir güýçli bolup geçdi welin, «Ýyldyz» köşgünde uly howsala turdy. Çeşmeler Abdylhamyt II-niň özünü zordan diýen ýaly howla zyňyp ýetişendigini habar berýär. Abdylhamyt was-wasyçy patyşa bolangoň, hemmelere we hemme zada şübhelenýärdi. Zol öldürilme gorkusy bilen ýasaýan, patyşa demir penjeli berk diýdimzorçylykly döwri gurupdy. Şeýle-de bolsa, bu gezek Abdylhamyt ölümىň bärsinden gaýtdy.

Abdylhamyt II ölüm gorkusyny örän ýakyndan duýangoň, dessine herekete geçermen boldy. Ýer yranmalaryna garşy öñüni alystaýýarlyk işlerini geçirмелиди. Ilki bilen ýer yranmasynyň sebäplerini öwrenмелиди. Abdylhamydyň pikiriçe birinji sebäp dini amallaryň berjaý edilmeýändigi we edilýän günälderdi!

Şol gije köşkdäkiler çadyrlarda gjäni geçirse-de, Abdylhamyt

II çadyrda jan howpsuzlygynyň ygtybarly bolmajagyny pikir edip, otagynda uklamagy makul bildi. Yöne käbir «dini öňüni alyş işlerini» geçirmegi ýatdan çykarmady. Gije daň atýança köşkde «Zilzal» («Zenzele») süresini okatdy!

Abdylhamyt II-niň «öňüni alyş çäreleri» munuň bilenem gutarmady. Sema Küçükaliogly Özkylycyň («1894-nji ýylyň ýer yranmasy we Stambul» ("1894 Depremi ve İstanbul")) kitabynda Abdylhamydyň musulmanlardan hemiše täretli gezmegi, namazy sypdyrman okamagy talap edendigi aýdylýar. Ol «Döwleti-Alyýanyň» («Beýik döwlet – ýagny, Osmanly döwleti -t.b) çar künjeginde aýat-dogalar okadyldy! Stambul hamana günä laýyna batanmyş we ýer yranmasynyň öni diňe doga-dilegler bilen alynmalydy! 125 ýyllap şol öñki heňi çalmak, şol nysaklary gaýtalamak nähili täsin, şeýle gerek?..

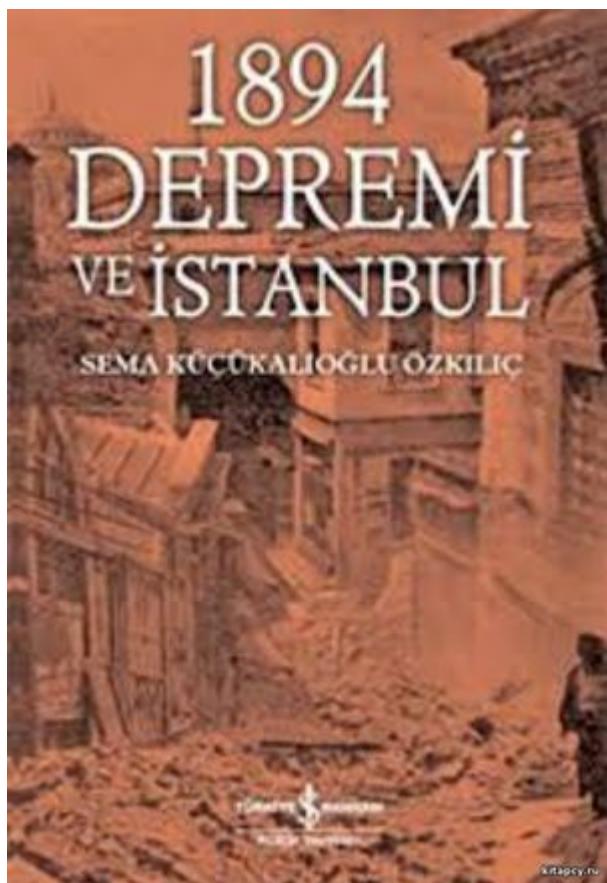
• KÖSGÜŇ BIRINJI EDEN İŞI: METBUGAT GADAGANÇYLYGY

Ýer yranmasyndan soň habar beriş serişdeleri ölümlere we harabalyga dönen jaýlar hakdaky habarlary bermäge başlady. Özkylycyň aýtmagyna görä, «Sabah» gazeti Temmäki zawodynyn harap bolandygyny, 10 adamyň daş-kesegiň astynda galandygyny, zawodyň harap bolandygy sebäpli iş wagtyna wagtlaýyn arakesme

berilendigini ýazdy. Ýene bir habar Harby uçılışäniň (Mekteb-i Harbiye-i Şahane) ýykylyp, 22 adamyň ýaralanmagy, 3 adamyňam ölendigi hakdady. Habarlar köşgi ynjalykdan gaçyrdy we patyşa dessine «Sabah» gazetiniň şol günü sanyny ýygnatdy. Gazet diňe eýesi Mihran ependi köşge gidip gelenden soň gaytadan śláp başlady.

Gürrüsiz, häziriň häkimiyetleriniň refleksleri şol ýyllarda döräpdi we şol wagtdan şugunki güne çenli döwürde gözüne dürtülip duran tebigy betbagtylyklara degişli öňüni alyş çärelerini we getiren netijelerini ara alyp maslahatlaşmagyň ýerine metbugat gadagançylyklaryny girizmek öňden gelýän däp bolup galdy.

Gadagançylyklara garamazdan ýeten zyýan kem-kemden orta çykyp durdy. Abdylhamyt II-niň özi-de ýer yranmasynyň getiren netijelerini öwrenmek üçin birinji elden maglumat edinmek isleýärди.

• MAGLUMATNAMADAKY GÖRKEZIJILERDEN SAPAK ALYNMADY

Patyşa ýer yranmasyndan soň Afiny obserwatoriýasynyň direktry Eginitisi Stambula çagyrdy. Ol Eginitis bilen birlikde Stambul

obserwatoriýasynyň direktory Aristide Koumbari we onuň orunbasary Lakoýn bilenem duşuşdy. Olara ýer yranmasy boýunça giňişleýin maglumatnama taýýarlamak tabşyryldy. Ýeňler çermeldi, degişli işler geçirilmäge başlandy.

Maglumatnama taýýarlanyp gutarlanda, aslynda meseläniň günä, çykalganyň doga däldigi açyk-aýdyň orta çykypdy.

Neriman Şahin Gүchanyň «Tagta-karakas jaýlar» («Ahşap Karkas Yapılar...») makalasynda aýdyşy ýaly, Eginitis maglumatnamasyna «Binalaryň köpüsiniň tagtadan bolmagy zyýanyň möçberiniň az bolmagyna getiripdir. Stambuldaky binalaryň başga ýerlerdäki ýaly uçdantutma daşdan däldigi oñyn hasaplanmaly ýagdaý» diýip yazýar.

Maglumatnama statistiki görkezijielerden, sebitlerden we ýeten zyýanyň möçberini anyklaýan maglumatlardan başga-da şu möhüm hususlara ünsi çekýärdi: Gurluşyklarda ulanylýan materiallar «ýaramaz» eken. Daş gurlan tamlar çydamly däldi, ağaç tamlar ýere we sarsgynlara garşy maýyşgak bolanlygyndan, bular ýaly ýagdaylarda ýykylman abat galyp bilyärdiler. Kerpiçden salnan jaýlar berk bolsa-da, ýykylan binalaryň arasyňfa keeping jaýlaryň köp bolmagy, olaryň harsal we sarp etmelisinden az material bilen gurlanlygyndandy! Aýratynam Adapazary ýaly seýsmiki raýonlarda gumak ýerde gurlan jaýlar heläkçiliğin derejesini ummadan aşyrypdy!

• 125 ЫЛ ОҢКИ HALKYŇ MÜMKINÇILIGI: ЫYGNANYŞMA MEÝDANÇALARY

Biz aslynda bir asyrdan gowrak wagt bări şindizem ownuk meseleleriň üstünde kelle agyrdýarys: ýeriň gurlusynы öwrenmek, şoňa laýyklykda hem jaýlary gurmak, berk gözegçiligi ýola goýmak arkaly gurluşyk materiallaryndan ujundan çilmegiň, gowşak, çağşan, hili pes material ulanmagyň öñünü almak...

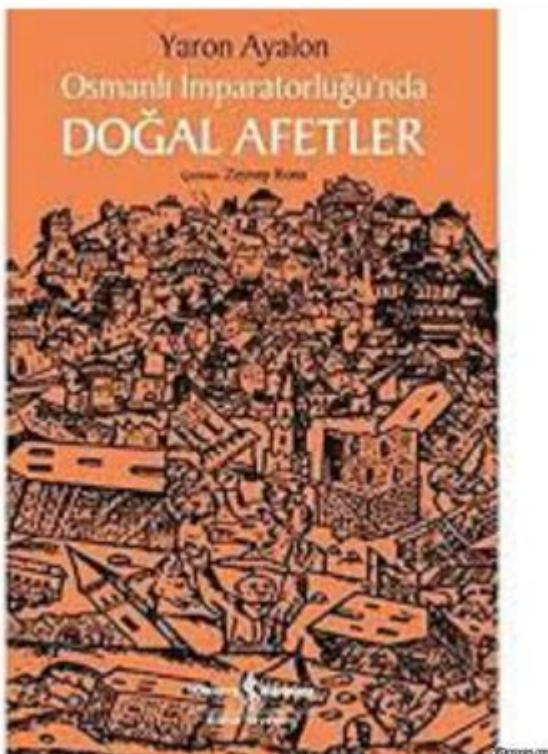
Ýöne 125 ýyl öñ haýsy problemalar bilen gidişen bolsak, şugunki günem şol problemalar garşymyza çykýar. Netije welin hiç üýtgänok. Öz başymyza elimiz mugt satyn alýan belalarymyzyň sebäbini günäde, öñünü alyş çäresini dogada gözlemegiň döredýän howpy bilen ýüzbe-ýüz ýagdaýda ýaşamagymyza dowam edýärис.

Eýsem şol günleriň şu günümüzden tapawutlanýan ýeri ýokmudy? Elbetde, bardy. Şol döwürde adamlaryň öýlerinde özlerini howpsuz duýan ýagdaýlarynda üýşüp boljak boş meýdançalary bardy! Stambullylaryň aglabasy açık howada, käbirleri çadyrlarda ýatyp-turupdylar. Häzir şular ýaly betbagtlyk bolan pursatlarynda üýşüp bolaýjak boş ýerleriň barsyna söwda merkezleri guruldy.

Susagy elinde saklaýanlaryň kellesine Abdylhamyt II ýaly doǵa

etmek, metbugat gadagançylygyny girizmek, ýer yranmasyndan öñinçesindäki ýaly başly-barat gurluşyklara sesini çykartman oñmak gelýär. Ýogsam bolmasa, Eginitis, Koumbari, Lakoýn dagylaryň taýýarlan maglumatnamasynyň netijeleri bize häzirem çynlakaý zatlary aýdýar.

125 ýyl bări mälîmem bolsa, hiç ýola goýulmaýan öñüni alyş işleri ýaşamagy öwrenmegin we her hili ýagdaýda ygtybarda bolmagyň ýoluny görkezýär. Ýer yranma salgydy bilen çeken ýollary bolsa diñe we diñe betbagtlyk getirýär.

• **BIR ASYR BÄRI HOWPSUZ OKUW JAÝYNY GURUP BILENOKLAR**

Ýer yranmasynda howpsuzlygыndan ynjalmandyklary üçin çagalary dermal mekdepden çykaran ygtyýarlylar ýaly, şol ýyllarda-da döwlet ygtyýarlylary howpsuz mekdepleri gurmandylar! 1894-nji ýıldaky ýer yranmasynda mekdepleriň gözgyny ýagdaýy şygylara giripdi. Şugünki gün okuwçylar niçik howpsuzlygy üpjün edilmedik mekdepler okaýan bolsa, şol döwürde-de ýagdaý şumatkydan öwerlik däldi. Şol ýyl Fatih rüşdiýesinde (mekdebinde) okaýan Halit ependi ýer yranmasyndan soñ su beytleri ýazypdy:

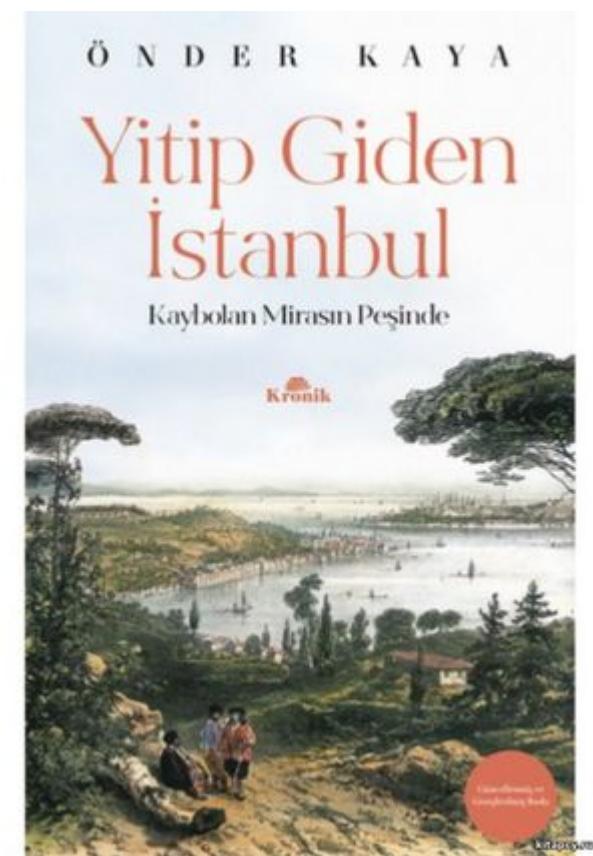
«Gutuldyk mekdepden, köp şükür etdik,

*Kimsede mejal ýok, jümlämiz bitdik,
Ene-atamyzy görmäge gitdik,
Tayýar bolduk ol emiri-permana.*

*Kimzi taşlap gitdi kitaplaryny,
Halas etmek üçin öz janlaryny,
Çozdular görmäge hanalaryny,
Barsynyň gözýaşy boldy rowana».*

Mekdeplerdäki weýrançylyk hem Halit ependiniň şygrynda öz beýanyны tapdy:

*“Ýatakhana boýdan-başa ýykyldy,
Uly-kiçi barsy köçä döküldi,
Müñ şükür Hudaýa, barsy gutuldy,
Goç gurban kesildi Rebbi-Subhana».*

- **DÜKAN GIÑELTME NEBISJEÑLIGI KAPALYÇARŞA HELÄKÇILIGI GETIRDİ**
Aslynda häzirem duş gelýän başga bir problemamyz şol wagtam bardy. Bu problema Kapalyçarşynyň (Ýapykbazaryň) örän uly weýrançylyga uçramagyna sebäp boldy.

Ýer yranmasynda Kapalyçarşynyň belli-belli ýerlerinde opurylyşyklar bolup, birgiden adamyň ölmegine sebäp boldy. Şerife Özatanyň we Sewgül Limonjynyň ýazan ylmy işinde aýdylsy ýaly, Kapalyçarşyda bolan weýrançylygyň möçberiniň uly bolmagynyň sebäbi söwdagärleriň dükanlaryny ulaltma nebwürligidi.

Söwdagärleriň dükanlaryny giňeltjek bolup sütünleri we diwarlary ep-esli kiçeldipdi, sütünleriň ýykylyp aýrylan ýerleri-de az däldi! 1894-nji ýyldaky ýer yranmasyndan bäri bolup geçen şunça tragiki başdan geçirilmelere garamazdan häzirem diwarlaryň armaturly sütünleriniň talabalaýk däl ýagdaýda üýtgedilýändigini görýärис. Sapak alamzok.

Hakan GÜNGÖR,

<https://twitter.com/bayhakangungor>

«EVRENSEL» gazeti, 01.10.2019 ý. Taryhy makalalar